

## Etická výchova jako cesta z omezené každodennosti

Autor: Zuzana Svobodová

### Abstract

*Ethics as a Way out of an Ordinary and Limiting Order of Things.* – The author reflects upon the current state of ethics education in Czech schools, in the context of curricula used in other countries of the European Union. Pointing to the recommendations of the famous Czech philosopher Jan Patočka (according to which education should lead from the naive and natural to troubling the everyday order of things) she looks for the meaning and purpose of ethics education.

**Keywords:** ethics and ethics education, education, elementary school, high school, Framework Programme, education process

**Klíčová slova:** etika a etická výchova, vzdělávání, základní školy, gymnázia, rámcový program, výchovný proces

### K současné situaci etické výchovy u nás a v Evropě

V posledních letech byl do českých vzdělávacích programů začleněn nový předmět s názvem *etická výchova*. Konkrétně *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia* otevřel možnost výuky etické výchovy jako doplňujícího vzdělávacího oboru již od roku 2007 a změna pro *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* nabyla účinnosti dne 1. září 2010.<sup>1</sup> V obou případech jde o tzv. doplňující vzdělávací obor, což znamená, že není předmětem povinným a ani nemusí být zařazen jako samostatný předmět (etická výchova tak má v českých školách podobné postavení jako výchova dramatická). Sám název *etická výchova* byl v českém prostředí zvolen pro svou příbuznost s názvy dalších „výchovných“ předmětů (hudební výchova, výtvarná výchova apod.). Nicméně i v dokumentech Evropské unie se název tohoto předmětu za poslední roky několikrát změnil, což signalizuje, že si tvůrci materiálů příliš nevědí rady ani s obsahem – a také se možná obávají, aby název nezbuzoval nežádoucí konotace.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Program pro etickou výchovu v RVP ZV: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy. *Metodický portál: Články* [online]. 26. 01. 2010, [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/7805/OPATRENI-MINISTRYNE-SKOLSTVI-MLADEZE-A-TELOVYCHOVY.html>>. ISSN 1802-4785. (Ve vydání RVP ZV z r. 2010 je etická výchova v části 5.10.3 (*Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*). [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007. 126 s. [cit. 2011-10-19]. Dostupné z WWW:

<[http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV\\_2007-07.pdf](http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf)>.)

Program pro etickou výchovu v RVP G: Praha, VÚP. Etická výchova. *Metodický portál: Články* [online]. 18. 04. 2007, [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW:

<<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/G/1285/ETICKA-VYCHOVA.html>>. ISSN 1802-4785.

<sup>2</sup> Ve školním roce 1997/98 jsou ve výzkumu Eurydice uváděny anglické názvy „ethics“ a „moral education“, v materiálech z roku 2000/01 se užívá jen „moral education“, roku 2002 se používá „ethics“ a „ethical instruction“ a v letech 2006/07 a 2009 se užívá názvu „moral instruction“.

Počítá-li se postupně s tím, že výukové plány českých škol se budou stále více podobat plánům škol v zemích EU, lze předpokládat, že současný stav zařazení etické výchovy mezi doplňující předměty je pouze dočasný. Podle pravidelných výzkumů informační sítě Evropské komise Eurydice<sup>3</sup> bývá ve většině zemí EU etická výchova zařazena jako volitelný předmět (v alternaci s předmětem náboženství), a to na primárním i sekundárním vzdělávacím stupni, a z tohoto předmětu lze i maturovat.<sup>4</sup>

I když se název a obsah předmětu v různých zemích liší, lze jmenovat pouze pět zemí EU, kde etická výchova od roku 2000 není či nikdy nebyla povinným předmětem: Česká republika, Estonsko, Slovinsko, Švédsko a Francie. Ve Francii ovšem navštěvuje 20 % školáků církevní školy, na nichž je etická výchova (v alternaci s náboženstvím) povinným předmětem. Ve školním roce 2000/01 bylo přítom zemí, v nichž se etika neučila povinně v žádném ročníku primárního vzdělávání, celkem deset (kromě výše jmenovaných to tehdy bylo ještě Bulharsko, Lotyšsko, Maďarsko, Nizozemsko a Slovensko); v roce 2009/10 naopak přibýlo k zemím, kde se etika neučí, ještě Portugalsko a Island.

### **Etika, či etická výchova – oč tu běží?**

Je příznačné, že při (ne)zařazování etiky či etické výchovy do vzdělávacího systému se často podnítl nejen odborná diskuze mezi pedagogy, ale nezřídka také diskuze politická. Jde-li totiž o vzdělávací systém veřejných škol, je již nejpozději od francouzské revoluce známá připravenost státu k principiálním zákrokům v oblastech morální či osobnostní výchovy. Ostatně už antická POLIS odsuzovala neúctu k tomu a těm, které sama považovala za účtyhodné (SEBAS, ASÉBEIA), a snažila se v tomto smyslu i působit.

Ačkoli lze v různých publikacích k etické výchově nalézt odkazy na Sókrata a jeho probouzení vědomí v posluchačích, často má etická výchova mnohem blíže k tomu, co se snažil sám Sókratés překonat – tedy postoj, kdy jako bychom již věděli, co je ctnost, a jakoby jen stačilo ji správnou metodou předat. Pod názvem *etika* nebo *etická výchova* se pak často vyučuje spíše výchova občanská, případně morálka, či dokonce etiketa. Namísto otázky *Co je dobro?* se tak upřednostňuje otázka *Jak se chovat na veřejnosti?* To je samozřejmě (sociálně) praktické, ale s filosofií (a etikou jako její součástí) to nemá mnoho společného. Občanská nebo sociální výchova je přitom často v evropských zemích součástí skupiny společenskovedních předmětů a zároveň je samostatně vyučováno i náboženství nebo etika.

Podstatné je zde především to, že předmět *etika* (nebo *etická výchova*) má ve vzdělávacích programech zemí EU jiné cíle (a často také zcela jiné metody) než u nás. Měli jít o alternativní předmět k výuce náboženství, předpokládá se, že žáci si osvojují v obou alternativách stejné kompetence. To se projevuje například tím, že v některých vzdělávacích systémech se na vysvědčení hodnotí jak u náboženství, tak u etiky stejné soubory kompetencí.

Tato skutečnost jako by naopak byla akceptována v českém systému profesní přípravy učitelů etiky, neboť jako první u nás nabízely tuto aprobaci teologické fakulty; souvisí to však především s tím, že etika v alternaci s náboženstvím patří u nás k povinně volitelným

---

<sup>3</sup> Viz webové stránky s výzkumy: Eurydice. Information on Education Systems and Policies in Europe. [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.eurydice.org>>.

<sup>4</sup> Volitelnost tohoto předmětu zpravidla znamená, že žáci navštěvují buď předmět náboženství, nebo předmět etická výchova. V případě Portugalska přibývá jako třetí možnost ještě předmět Osobnostní a sociální rozvoj.

předmětům na církevních školách již od počátku jejich obnovené existence – tedy od roku 1990; církevní školy tak u nás mají oproti školám veřejným vzdělávací systém příbuznější se školami v ostatních zemích EU. Dnes lze učitelství etiky studovat také na jiných než teologických fakultách, ale pak se to děje bez aproby učitelství náboženství a – co je zvláště na pováženu – často bez větší přípravy v oblasti filosofie.

Jaké cíle by si tedy měla klást etická výchova? Učitel, který se etické výchově věnuje, nemůže tuto otázku obejít pouze tím, že se obeznámí s doporučenými cíli, tématy a metodami. Má-li být skutečně učitelem, vychovatelem, tím, kdo vede druhé, pak musí nejprve sám promyslet, kam a proč je chce vést. V určité míře to jistě platí pro učitele všech předmětů – pokud se učitel matematiky rozhodne, že nebude učit své žáky sčítání, nebude moci s největší pravděpodobností vůbec vyučovat matematiku. I když bychom v etické výchově těžko hledali takové obecně uznávané bazální „znalosti“, jako je v matematice sčítání, odpovědnost učitele zde není o nic menší, spíše naopak.

Zavedl-li náš stát do rámcových vzdělávacích programů etickou výchovu, je třeba napříště počítat s tím, že – i když se škola rozhodne tento předmět jako samostatný nenabízet – je zde výzva prohlubovat či získávat určité kompetence, které v jiných předmětech zřejmě nepřicházejí tolik ke slovu, anebo se v nich k jejich rozvíjení nenachází příležitost. Jaké kompetence jsou tedy v českém systému etické výchovy vyhlíženy?

V charakteristice vzdělávacího oboru *Etická výchova (EV) v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání* je možné seskupit žádané kompetence například do pěti skupin:

- vytvoření pravdivé představy o sobě samém; zároveň se přitom o něco dále říká, že tato představa o sobě samém má být pozitivní;
- tvořivé řešení každodenních problémů a zároveň samostatnost při hledání vhodných způsobů řešení problémů (není to snad totéž?);
- samostatné pozorování s následným kritickým posouzením a vyvozením závěrů pro praktický život; s tím je úzce spjata schopnost formulace svých názorů a postojů na základě vlastního úsudku s využitím poznatků z diskuze s druhými a zároveň respekt k hodnotám, názorům a přesvědčení jiných lidí i kritické vnímání vlivu vzorů při vytváření vlastního světonázoru;
- sociální dovednosti, které jsou zaměřeny nejen na vlastní prospěch, ale také na prospěch jiných lidí a celé společnosti, k čemuž podle rámcového programu patří správné způsoby komunikace, schopnost vcítit se do situací ostatních lidí, navázání a udržování uspokojivých vztahů a schopnost účinné spolupráce;
- pochopení základních environmentálních a ekologických problémů a souvislostí moderního světa.

Tento výčet kompetencí je možné shrnout ještě stručněji: první dvě skupiny kompetencí se týkají výhradně jedince, třetí se týká jedince se zřetelem k jeho komunikaci s druhými, čtvrtá předpokládá schopnost komunikace s lidmi v širším slova smyslu a pátá se týká vztahu s přírodou.

Jsou však tyto oblasti skutečně tím, co je tradičně chápáno jako vlastní předmět etiky? Nebylo by vhodnější tento program nazývat spíše konkrétněji *osobnostní* nebo *sociální*

výchovou? Nebo se u žáků základních škol ještě nepředpokládá připravenost na „velkou etiku“? Ani v programu etické výchovy pro gymnázia není ovšem oproti těmto kompetencím zásadní rozdíl.

V etické výchově v pravém smyslu slova nemají být předkládány znalosti k osvojení ani konkrétní praktické dovednosti. Žáci tu mají spíše promýšlet dilemata – tedy nikoli jen problémy, které mají své jednoznačné řešení; dilemata nemají jedno správné řešení, ale přesto se s nimi často člověk v životě setkává – a je nucen jednat. Pak přichází zvažování,<sup>5</sup> tedy úkon povýtce etický, do nějž je zapojen rozum a vůle, ale ke slovu se dostává také svědomí. Na konci tohoto rozvažovacího procesu dochází v rovině poznání k závěru či k rozhodnutí a v rovině vůle potom k provedení činu (strukturu lidského činu neboli strukturu volního/mravního aktu rozpracovali etici na základě Aristotelových spisů).<sup>6</sup>

Pokud se tímto způsobem učí žáci – například v rámci etické výchovy – zvažovat své jednání, pak v určité vrstvě zkoumání sami vnímají, že se jich daná problematika dotýká zcela osobně a že k ní musí pro sebe (a za sebe) nalézt vhodný způsob přístupu. To je onen „otřesový“ proces, o němž hovořil Jan Patočka jako o základním prvku skutečné výchovy. (Patočka 1996: 367)

Zejména učitelé etiky či etické výchovy by měli hledat cesty k tomu, co vyjádřil jako cíl Jan Patočka: „...žák nemá se ve škole jenom naučit jistým prostředkům k určitým cílům, nýbrž má se naučit něco vyššího chtít. (...) Nezáleží pouze na tom, aby si člověk na něco zvykl, nýbrž záleží na něčem více. Jistota prvotního přirozeného člověka musí být jistým způsobem otřesena, vyvrácena. Tenkrát, kdy se to děje, všechno nabývá nového smyslu, svět se najednou otvírá v širokých horizontech, v kterých dosud se neobjevoval. Něco takového, skutečné prolomení každodennosti, tupé normálnosti, je východiskem vlastního procesu vzdělání, které evropskému lidstvu dává po celou dobu historie smysl.“ (Patočka 1996: 367)

### Úkoly a hodnocení v etické výchově

Před zavedením etické výchovy do *Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání* otevřelo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR internetovou diskusi, která měla prokázat zájem veřejnosti o etickou výchovu a zhodnotit případné dosavadní zkušenosti s ní. Při bližším pročitání příspěvků se ukazuje, že diskutující se často zasazovali o to, aby cílem etické výchovy bylo „vštípení morálních pravidel mladým“.<sup>7</sup> K tomu by skutečně bylo zapotřebí velmi kvalitních učitelů. Jsou zde k dispozici – a je reálné, že někdy takové osobnosti na školách budou? Patří kompetence ke „vštěpování“ do odborné přípravy budoucích učitelů?

Má-li být etická výchova pojímána jako výuka morálky, pak je sporné zejména hodnocení žáků v tomto předmětu: Pokud by totiž v situaci, kdy rodina je prvním a základním

<sup>5</sup> Příkladem hodnocení úspěšnosti v etické výchově je u některých zahraničních typů škol právě hodnocení získaných kompetencí skutečně souvisejících s filosofickou etikou: [žák] „sleduje okolní svět a začíná klást otázky“ (1. ročník primárního stupně), „chápe význam oslav a tradic“ (3. ročník), „analyzuje hlubší smysl předepsaného textu“ (5. ročník) – viz Schola Europaea – sylabus WWW: <<http://www.eursec.eu>>.

<sup>6</sup> Zejména se odkazuje na práce Tomáše Akvinského, například v práci Pieperově (1963).

<sup>7</sup> Diskuse byla otevřena 13. ledna 2009 23:00:19 a uzavřena 11. května 2009 ve 20:56:11, celkem obsahuje 355 příspěvků – diskusi je možné nahlédnout na WWW: <<http://diskuze.rvp.cz/viewtopic.php?f=433&t=7717>>.

výchovným prostředím, byla etická výchova chápána jako nácvik prosociálního chování, pak by pro žáky z určitého prostředí byla přirozená a jednoduchá, avšak pro jiné žáky naopak jako nepřirozená a cizí. Mohlo by se to zdát podobné, jako když žák z rodiny podporující hudební vzdělávání bude úspěšnější v hodinách hudební výchovy než žák hudebně dosud nevzdělávaný. V hudební výchově však může pedagog posuzovat, jak žák ve vzdělávání roste. U žáků z problematických rodin může při nejlepší etické výchově učitel sledovat, jak se žák mění, odlišuje od svého původního prostředí. Především učitel si musí tuto problematiku řádně uvědomit a pečlivě zvažovat své chování, neboť nebezpečí jednání manipulativním způsobem je zde obzvláště velké. Učitel by v tomto předmětu měl být inspirátorem, průvodcem, nikoli manipulátorem.

V rámci etické výchovy by mělo záležet především na onom procesu „v nitru člověka, který souvisí s odrazem od naivně přirozené a omezené každodennosti“. (Patočka 1996: 367) Jedině v tomto procesu se skutečně děje výchova, která znamená osvobození, tedy objevování svobody a odpovědnosti.

## SEZNAM LITERATURY

Diskuse. Etická výchova [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW: <<http://diskuze.rvp.cz/viewtopic.php?f=433&t=7717>>.

Eurydice. Information on Education Systems and Policies in Europe. [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.eurydice.org>>.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy. *Metodický portál: Články* [online]. 26. 01. 2010, [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/7805/OPATRENI-MINISTRYNE-SKOLSTVI-MLADEZE-A-TELOVYCHOVY.html>>. ISSN 1802-4785.

*Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007. [cit. 2011-10-19]. Dostupné z WWW: <[http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV\\_2007-07.pdf](http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf)>.

Schola Europaea. [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.eursec.eu>>.

VÚP. Etická výchova. *Metodický portál: Články* [online]. 18. 04. 2007, [cit. 2011-10-19]. Dostupný z WWW: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/G/1285/ETICKA-VYCHOVA.html>>. ISSN 1802-4785.

PATOČKA, Jan. *Péče o duši I*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-86005-24-0.

PIEPER, Josef. *Wirklichkeit und das Gute*. München: Kösel-Verlag, 1963.

(*PhDr. Bc. Zuzana Svobodová, Ph.D.* vyučuje na Teologické fakultě Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích, na Katedře teologie a filosofie Jaboku – Vyšší odborné školy sociálně pedagogické a teologické, dále učí studenty UK Evangelické teologické fakulty, je lektorkou akreditovaných kurzů dalšího vzdělávání pro pedagogické pracovníky a pracuje jako učitelka náboženství. Zabývá se filosofií výchovy, dějinami vzdělávání a zkoumá vztahy náboženské a kulturní vzdělanosti.)